

Nietzsche's Übermensch is groen

Religie en Filosofie, Trouw, 1 november 2016

Marc van Dijk

Nietzsche staat bekend als de filosoof van het nihilisme en de dood van God. Filosoof Henk Manschot benadert hem als een pionier in het zoeken naar een 'geaarde' filosofie. Volgens hem is Nietzsche groen.

Meer dan tien jaar geleden werd Henk Manschot overvallen door een vraag van Chinese collega's. Manschot, toen nog hoogleraar filosofie, was bezig met de organisatie van een conferentie in Peking toen de Chinese gastheren hem vroegen: "Welke Europese humanistische denker kunt u ons aanraden op het gebied van duurzaamheid en natuur?"

Manschot: "Ik stond met mijn mond vol tanden. Het was niet mijn vakgebied, ik hield me bezig met de ethiek van de zorg. Maar toch was het een schok voor mij dat ik geen enkele denker kon noemen die zich hiermee bezighield. Dit was in 2004, de klimaatproblematiek werd almaar urgenter."

Zwitserse Alpenpaden

Manschot, intussen met emeritaat en vastbesloten om deze vraag te beantwoorden, begon rond te vragen bij duurzame ondernemers en andere experts. "Die gaven me allerlei bruikbare tips. Maar ik vond uiteindelijk alles te specialistisch, te nauw in ethische zin. Ik zocht naar een brede en diepgravende analyse, een visie vanuit kritiek op de moderniteit. Toen dacht ik, puur intuïtief: ik begin gewoon bij Nietzsche. Ik had me toch al voorgenomen zijn magnum opus 'Aldus sprak Zarathoestra' ooit te herlezen, nadat zijn werk me in de jaren tachtig tijdens een tocht door de bergen in Nepal allerlei nieuwe openingen had geboden. Al snel kwam ik erachter dat ik niet verder hoefde te zoeken."

Manschot trok opnieuw de bergen in, met in zijn rugzak hetzelfde, beroemdste boek van Nietzsche. Ditmaal koos hij ervoor om Nietzsche's eigen routes te lopen, de Zwitserse Alpenpaden die de Duitse filosoof vanaf 1880 als zijn thuis beschouwde. Nietzsche had zijn hoogleraarschap in Bazel opgezegd en trok de natuur in. Hij was in zijn eigen ogen ziek geworden van de moderne cultuur, hij wilde gezond worden. Hij vond voortaan dat filosofie enkel die naam verdiende als ze ook geleefd werd door de denker. Nietzsche werd, net als het personage Zarathoestra dat hij creëerde, 'een vriend van het alleen-gaan'.

Manschot: "Dat boek gaat over een kluzenaar die in de bergen een fundamentele verandering zoekt en die in gesprek raakt met de dieren. Het is geschreven nadat de auteur een soort van mystieke ervaring heeft gehad, daar doet hij uitgebreid verslag van in zijn aantekeningen. Het is een intens boek over bekering. Bekering tot de aarde."

De filosoof die God doodverklaarde heeft zich bekeerd?

"Op de dood van God en op het nihilisme is nogal veel nadruk komen te liggen. Maar tijdens zijn jaren in de bergen was Nietzsche nog helemaal niet zo geobsedeerd door het nihilisme."

Andere Nietzsche-kenners, zoals Paul van Tongeren, hebben inzichtelijk gemaakt dat aan Nietzsche's nihilisme eigenlijk niet te ontsnappen valt. Toch is Van Tongeren zeer te spreken over Manschots boek. Er staat zelfs een aanbeveling van hem op de achterflap: 'Een mooie, frisse, vernieuwende, vruchtbare en overtuigende studie'.

Manschot: "Mijn interpretatie staat diametraal tegenover die van Paul van Tongeren. Van Tongeren beschouwt het hoofdwerk van Nietzsche als zijn grootste mislukking. Omdat Zarathoestra het verhaal vertelt van een profeet die onbegrepen blijft, de mensen kunnen hem niet meer volgen en hij eindigt helemaal alleen - het project Zarathoestra is verloren. In mijn interpretatie is het andersom. Volgens mij is het van meet af aan Nietzsche's uitgangspunt dat de moderne mens Zarathoestra helemaal niet kán begrijpen. De weg die Zarathoestra gaat, de weg naar de aarde, is voor de moderne, ontaalde mens onbegrijpelijk en onnavolgbaar. Vandaar de ondertitel die Nietzsche eraan gaf: 'een boek

voor iedereen en niemand'.

"Zarathoestra eindigt in een euforische, gelukzalige stemming met zijn geliefde dieren om zich heen - Nietzsche beschrijft in zijn wandelboeken maar liefst 120 verschillende diersoorten - de leeuw vlijt zich tegen hem aan, duiven komen op zijn schouders zitten. Het is geen mislukking, maar een opening naar een werkelijk leven op aarde, met de dieren als gidsen.

In zijn boek doordenkt Manschot hoe zo'n Nietzscheaanse aarde-filosofie of 'terrasofie' er anno 2016 uit zou kunnen zien. Maar als het werkelijk zo eenvoudig is om bij Friedrich Nietzsche een solide basis te vinden voor ecologische verantwoording, is het wel verbazingwekkend dat niemand eerder op dit idee is gekomen. Manschot heeft hier wel een verklaring voor. Juist Nietzsche's Zarathoestra en in het bijzonder de passages over de natuur en de band met grond, raakten het meest besmeurd door het gebruik, of beter gezegd misbruik, door Adolf Hitler.

Manschot: "Toen Nietzsche aan het eind van zijn leven was afgegleden in zijn gekte, overhandigde zijn zus Elisabeth zijn geschriften, aantekeningen en zelfs zijn wandelstok aan de nazi's. Nietzsche moest zelf niets van het fascisme hebben, maar zijn zus wel. Alles waarvan ze dacht dat het niet spoorde met het nazisme, haalde ze eruit, de rest mochten ze van haar vrijelijk gebruiken. Dat hebben ze gedaan. Nietzsche's verhalen over vitaliteit, de mens als krachtig wezen, de zoektocht naar de Übermensch, hebben ze gebracht als onderbouwing van de superioriteit van het Arische ras. Blut und Boden und Vaterland. Een volstrekt on-Nietzscheaanse interpretatie.

"Na de Tweede Wereldoorlog zijn deze passages daardoor zeer beladen geworden en lange tijd totaal verguisd geweest. De innige band tussen mensen en hun land, daar moesten we in veler ogen juist vanaf. Dit deel van Nietzsche's werk werd gezien als een recept voor onverdraagzaamheid. En de Übermensch als een theoretische basis voor racisme. Ik laat zien dat de Übermensch de ecologische mens is."

En dat is wél Nietzscheaans?

"Als je de nazistische misinterpretatie en de daarop volgende beladenheid even laat voor wat ze zijn, kun je zien dat de Übermensch bij Nietzsche de mens is die zich verbindt met de aarde. Die mens is er nog lang niet. Het is een soort Leitbild of horizonfiguur, om je naar te richten. Deze Übermensch stelt niet langer de mens, maar de aarde centraal. Hij heeft de drijfveer om te zoeken naar een 'geaarde' cultuur."

Wie gaat er volgens Nietzsche voor zorgen dat die Übermensch er komt?

"Wijzelf. Het gaat weliswaar de mens voorbij, de mens te boven. Maar de mensen moeten het doen. Er komt geen God die ons zal verlossen, zoals bij Heidegger. Nietzsche staat in de humanistische traditie, waar hij de radicalisering van is. Hij komt dus niet met krachten van buiten. Hij roept mensen op om zelf de actor te worden in die verandering. En die verandering is erop gericht om zichzelf niet meer in het centrum te plaatsen, maar de voortgang van het leven als geheel als referentiekader te nemen."

Dat klinkt vrij abstract.

"En toch kunnen wij ons er nu van alles bij voorstellen. Dankzij de ruimtevaart kunnen wij de aarde als geheel zien. Dat heeft onze blik al ingrijpend veranderd. We weten veel meer over ecologische evenwichten, de complexe samenhang tussen ecosystemen. Filosofen als Peter Sloterdijk en Bruno Latour doordenken het besef dat we zijn aanbeland in het 'Antropoceen', het tijdperk waarin de mens de belangrijkste kracht is die de aarde beïnvloedt. Mensen zijn zich al veel bewuster geworden van hun omgang met dieren, die ze in toenemende mate niet meer enkel als kleine productiemachines beschouwen. In Nietzsche's tijd waren dergelijke gevoeligheden nog heel zeldzaam."

Is Nietzsche's voorbeeld nog navolgbaar? Wij kunnen niet meer simpelweg de bergen in trekken en met de dieren gaan leven, onze samenlevingen zijn doortrokken van complexe techniek.

"Dat geeft niet. We zouden techniek kritisch moeten ontwikkelen. In de richting van een 'geaarde' cultuur. We kunnen eisen stellen aan producten en methodes: biologisch, recyclebaar, met gebruik van duurzame energie. De belangrijkste criteria zijn er al."

U begon uw loopbaan als Franciscaan. Maakt u Nietzsche niet te lieflijk, als een soort moderne Franciscus die vriendschap sluit met de dieren?

"Misschien maak ik mij daar enigszins schuldig aan. Maar dat doe ik wel bewust, omdat ik deze lijn in zijn werk zichtbaar wil maken, tegen de dominantie van zwaarmoedige interpretaties in. Tegelijkertijd denk ik dat je met Nietzsche niet snel zal denken dat het allemaal zo makkelijk opgelost is. Daarvoor heeft hij zelf te veel obstakels benoemd die deze ontwikkeling in de weg staan. Obstakels die in de mens zelf zitten, zoals de drang tot gewelddadigheid."

"Nietzsche is een kenner van mensen die onder het mom van naastenliefde of barmhartigheid de vreselijkste dingen doen. Hij is een meester van de ontmaskering. Daar kan je veel van leren."

"Maar het werk uit zijn wandeljaren is ook enorm vitaliserend. Het zet aan tot het beginnen van een eigen zoektocht naar de grote gezondheid. Naar een sterk leven. Naar de kracht die van de aarde uitgaat. Zarathoestra stuurt zijn leerlingen weg, omdat hij wil dat ze daar zélf naar op zoek gaan. Daarbij geeft hij ze maar één advies mee: 'Blijf de aarde trouw'."

<3

Nu, op woensdag 13 september 2017, is het adres van dit artikel:

<https://www.trouw.nl/religie-en-filosofie/nietzsche-s-ubermensch-is-groen~a6c54377/>